Klacsmann Borbála – Pataricza Dóra – Buchmüller Péter

Szerkesztői bevezető: A holokauszt Magyarországon nyolcvan év múltán

A holokausztkutatók máig vitatkoznak arról, hogy mikor kezdődött a magyar holokauszt? 1920-ban, a *numerus clausus*szal, amely első ízben korlátozta a zsidó származású magyarok felvételét felsőoktatási intézményekbe, vagy 1938-ban, amikor az Imrédy-kormány meghozta „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról" címet viselő 1938:XV. törvénycikket, amely a szakirodalomban első zsidótörvény néven vált ismertté. Abban azonban mindenki egyetért, hogy a magyar holokauszt folyamata 1944-ben vett drámai fordulatot, amikor a német megszállás után hatalomra kerülő kollaboráns Sztójay-kormány – a Magyarországra érkező Eichmann-kommandóval karöltve – megtervezte és véghez vitte a magyar zsidóság gettósítását és deportálását. Csak ebben az egy évben több mint félmillió ember lelte halálát a gettókban, a nácik táboraiban, munkaszolgálatosként a hadsereg kötelékében, majd a nyilas hatalomátvétel után a Duna-parton, halálmenetekben vagy a pesti gettókban. Ezért választotta a mérföldkőnek számító 1944 évfordulóit Randolph L. Braham (1922, Bukarest – 2018, New York), a magyar holokausztkutatás atyja, hogy kiadja az emlékköteteket. Az első a 40. évfordulón jelent meg, és a továbbiakban Braham professzor minden tizedik évforduló alkalmából a legnevesebb magyar, vagy magyar témával foglalkozó holokausztkutatókat kérte fel, hogy egy-egy tanulmánnyal járuljanak hozzá a kötetekhez. A sorozat így a megemlékezés mellett látleletet is nyújt a kutatás állásáról, kurrens témákról és módszerekről, tehát ezek a könyvek meghatározóak a magyar holokauszt historiográfiájában.

Mivel Braham professzor 2018-ban elhunyt, ezért ezúttal mi vállaltuk magunkra az évfordulós kötet megjelentetését. Célunk nemcsak az volt, hogy méltó módon megemlékezzünk a holokauszt magyarországi áldozatairól a 80. emlékév alkalmából, és hogy tisztelegjünk Randolph L. Braham munkássága előtt, hanem hogy megmutassuk, milyen új kutatási irányok, témák alakultak ki az elmúlt évtizedben. A rendszerváltás óta ugyanis a magyar kutatás elkezdett felzárkózni a nyugat-európai holokausztkutatás

trendjeihez, és ez a folyamat a 2000-es években gyorsult fel. Mind nagyobb figyelmet kaptak olyan megközelítések és témák, mint például a társadalmi nemek kérdése, a mikrotörténelem, az emlékezetkutatás, az üldözöttek tapasztalatai, az általuk írt források, visszaemlékezések, valamint a holokausztban részt vevő egyének, társadalmi csoportok szerepei. Ugyanakkor előtérbe került a digitális bölcsészettudomány és a térbeliség története, az érzelemtörténet és még számos más innovatív megközelítési mód. Ezek az új módszerek a korábbi évfordulós könyvekből még értelemszerűen kimaradtak, vagy csak marginálisan voltak jelen, leginkább azért, mert az időközben felnövő kutatók foglalkoznak velük. Kötetünk ezért egyúttal lehetőséget ad a publikálásra olyan fiatal szakembereknek is, akik eddig nem, vagy csak ritkán kaptak lehetőséget arra, hogy egy ilyen fontos kötetben jelentessék meg az eredményeiket.

Különleges könyvet tart a kezében az olvasó: a szerzőgárdában képviselteti magát a holokausztkutatók új generációjának színe-java. Többségük nemzetközi kutatói körökben is elismert, publikációik jelentek meg angolul és más nyelveken, valamint rangos hazai és nemzetközi ösztöndíjakat nyertek el.

Fontos megemlíteni, hogy e kötet önszerveződő módon jött létre: eredetileg a kutatók egy online megbeszélésén vetődött fel az ötlet, és a szerkesztők mindennemű intézményi háttér vagy segítség nélkül kezdtek neki a leendő szerzők toborzásának, kiadó keresésének, a kiadás költségeit fedező támogatások összegyűjtésének. Sajnos ez jellemző a jelenkori magyar holokausztkutatás szétforgácsolt állapotára, ugyanis a mai napig nincs egyetlen olyan hazai egyetem vagy kutatóhely sem, ahol a szakma legkiválóbb képviselői együtt, egymást támogatva dolgozhatnának közös projekteken. A szerzők már javában írták tanulmányaikat, amikor az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem vállalta a könyv kiadását, források biztosítását és általában a támogatást. Segítségüket ezúton is köszönjük.

A kötetet az akadémiai elvárásoknak megfelelően szerkesztettük: minden tanulmány kettős anonim szakmai bírálaton esett át, előfordult, hogy kétszer is, míg a szerkesztők publikálásra késznek nyilvánították.

A szerkesztési folyamat során többször is átalakult a kötet tartalomjegyzéke, amelyet végül hat nagy tematikus fejezetre osztottunk. A fejezetek laza kronológiát is követnek, ám a tanulmányok csoportosításánál nem ez volt az elsődleges szempontunk. Az első két esettanulmány a magyar társadalomban egyre erősödő antiszemitizmussal, illetve az arra adott társadalmi reakciókkal foglalkozik. Ezek szerzői olyan csoportok attitűdjeit vizsgálják,

amelyek a hilbergi besorolás szerint a „*bystander*ek", azaz a „tétlen szemlélők" kategóriájába esnek. E két tanulmány bemutatja, mennyire sokrétű lehetett a többségi társadalom egyes csoportjainak, de akár egyetlen egyénnek is a zsidósághoz és a zsidóüldözéshez való hozzáállása, ezáltal tovább árnyalják a szakirodalomban egyébként is egyre differenciáltabb képet.

A következő fejezet három tanulmánya a munkaszolgálat és a gettósítás témáját taglalja. Két szerzőnk a katonakorú magyar zsidó férfiak megkülönböztetésére szolgáló különleges intézmény, a munkaszolgálat egy-egy aspektusát mutatja be: a bori rézbányában fogva tartottak sorsát, illetve a munkaszolgálatosok segélyezését, míg a harmadik tanulmány szerzője a pesti gettó topográfiáját, valamint a túlélők ehhez kapcsolódó emlékeit vizsgálja a térbeliség története módszerével.

A deportáltak tapasztalatait mutatják be a következő tematikus fejezet tanulmányai olyan, talán kevésbé közismert lágerek miliőjében, mint Lackenbach, Theresienstadt vagy Sömmerda. Ennek során olyan – a magyar holokausztkutatásban viszonylag új – megközelítési módokat alkalmaznak, mint a naplók mint tárgyak és narratívák komplex elemzése, a mindennapok története és érzelemtörténet, valamint gender- és emlékezetkutatás.

A mentési kísérletekkel foglalkozó fejezet a zsidó mentőakciók bemutatásán keresztül cáfolja a zsidóság általános passzivitásáról máig erősen élő tévhitet, ugyanakkor szerzőink az áldozatok cselekvési lehetőségeit mikrotörténeti és kapcsolatháló-elemzéssel világítják meg. Végül az utolsó két fejezet tanulmányai a holokauszt hatásait és emlékezetét vizsgálják különböző szempontokból: egyrészt, hogy maguk a holokaussztúlélők hogyan formálták olyan személyiségek emlékezetét, mint Raoul Wallenberg, másrészt, hogy miként képeződött le a túlélők társadalmi összetétele és mentalitása egy különleges forráscsoportban, a házassági hirdetésekben. Emellett két tanulmányban szó esik a későbbi évtizedekben a traumát feldolgozó irodalomról, annak változásairól, megközelítési módjairól, valamint arról, hogy egy-egy szerző milyen fogalmi keretek között ábrázolta a holokausztot.

Biztosak vagyunk abban, hogy kötetünk nemcsak a történész kollégák számára, hanem a történelem iránt érdeklődő olvasóközönség, és legfőképpen az érintettek számára is érdekes lesz.

A kötet borítóján Anna Margit holokaussztúlélő festőművész (1913, Borota – 1991, Budapest) *Elkésett messiás* című festménye látható, amely szürreális stílusával érzékletesen fejezi ki a holokauszt eltorzult világát; e mű inspirálta a *Cipők a Duna-parton* (2005) emlékművet is. Szimbólumrendszere közve-

títi a keserűséget és reménytelenséget, ugyanakkor a magyar kontextust is érzékelteti. A mű pontosan negyven esztendővel a háború után, 1985-ben készült és emlékezett meg a holokauszt tragédiájáról, kötetünk pedig újabb negyven évvel később törekszik erre.

Végül, de nem utolsósorban szeretnénk köszönetet mondani Pető Andreának, hogy felhívta a figyelmünket a borítón látható festményre, szerzőinknek, hogy rendíthetetlenül dolgoztak a tanulmányaikon, továbbá külön köszönet Huhák Helénának értékes szakmai tanácsaiért.

Ezt a könyvet a magyar holokauszt áldozatai emlékének ajánljuk. Emlékükből fakadjon áldás!

Budapest, 2024 októbere

A szerkesztők